

TUSSEN MOEDER EN DOCHTER

JULIANA EN HET KONINGSCHAP ALS MAATSCHAPPELIJK WERK¹

Berteke Waaldijk

Between mother and daughter. Juliana and regality as social work

Juliana was queen of the Netherlands from 1948 till 1980. Few historians consider her role as particularly interesting for Dutch history of gender-relations. While both her mother Wilhelmina (1898-1948) and her daughter Beatrix (1980-) expanded gender roles for women, Juliana is mostly seen as conforming to traditional patterns of women as wife and mother. She is often described as an ordinary woman who just happened to be a queen. In this article it is argued that Juliana contributed to an interesting innovation of gender roles in the Netherlands. Her performance of the public duties bears a striking resemblance to a new profession that developed in the Netherlands in the post-war years, namely social work. This novel profession enabled Dutch women to take up positions of public authority while retaining traditional female connotated expertise like personal involvement and interest in emotional issues. In many respects Juliana served as a role model for this new form of gendered public authority: she reigned as a woman and not despite her gender. Neither did she hesitate to bring these qualities into the realm of national and international politics. In the fifties her pacifism and interest in world peace caused a severe crisis in both the relations between the queen and the Dutch government and between Juliana and her husband Bernard. Most historians explain this crisis as the result of Juliana's 'zealotic infatuation' with a woman healer who had promised to cure her youngest daughter from an eye-disease. Waaldijk argues that this disqualification is based on the idea that women cannot think clearly about political issues.

Een gewone koningin

In vergelijking met de boeken en studies gewijd aan haar moeder Wilhelmina, is de geschiedschrijving over Juliana slechts in beperkte mate ontwikkeld. Dat geldt ook voor het vrouwenhistorisch onderzoek. Als historisch verschijnsel heeft Juliana nauwelijks de nieuwsgierigheid van geschiedschrijvers, feministisch of niet, kunnen prikkelen. Is haar optreden als koningin te recent en moeten we de studie van haar functioneren zoeken bij politicologen, journalisten en cultuurwetenschappers? Ook dan blijft de oogst mager. Terwijl aan haar echtgenoot al bij leven een aantal lijvige boeken gewijd is, figureert Juliana voornamelijk in een bijrol (Hatch, 1962; Klinkenberg, 1979; Van Wijnen, 1992). Een politieke biografie heeft nog niemand van haar geschreven. De recente VPRO-documentaire door H.J.A. Hofland en Hans Keller over de 'Greet Hofmans Affaire' is hiervan opnieuw een voorbeeld. De gedramatiseerde documentaire gaat over de doofpot-traditie in de Nederlandse politiek en journalistiek. Wat er precies in die doofpot verdwijnt is nauwelijks interessant, wie daartegen protesteert daarentegen des te meer. En zo moesten de

kijkers in het najaar van 1998 het doen met een opgewarmde prak van eerder gelichte tegels en kwam de vorstin slechts zijdelings als een religieuze dweeper aan de orde (Hofland, 1972; Hofland & Keller, 1998a, p. 5). Wat Juliana precies bewoog, in hoeverre haar optreden vergeleken kon worden met de gevechten die haar moeder voerde met haar ministers en hoe huwelijksproblemen en verschil van mening over internationale politiek elkaar beïnvloed hebben, bleef buiten beeld.²

Bij seksespecialisten in de cultuurstudies wekt Beatrix meer fascinatie: haar professionaliteit maakt haar tot symbool voor de moderne geëmancipeerde vrouw, die in de politieke elite van Nederland kan functioneren. De vraag die ik in dit artikel beantwoorden wil, is, hoe het komt dat Juliana als vorstin zo vaak lijkt weg te vallen tussen haar moeder en haar dochter.³ Ik zoek het antwoord in de manier waarop in Nederland twintigste-eeuwse verschuivingen in de sekseverhoudingen geïnterpreteerd worden. Ik veronderstel dat Juliana vorm heeft gegeven aan een publieke vrouwelijkheid die niet past binnen de hui-

dige manier van denken over sekse in de openbare sfeer. Juliana heeft (bewust of toevallig, dat weet ik niet, en dit artikel pretendeert in die zin geen ont-hullingen) haar koningschap inhoud gegeven met behulp van vormen van vrouwelijkheid die niet passen in het bekende verhaal over vrouwenemancipatie, opgevat als een doordringen in de mannelijke wereld van macht en wapens. De beelden die het publieke optreden van Juliana bepaalden, hadden op een bepaalde manier alle vrouwelijke connotaties. Ik wil dat in dit artikel duidelijk maken aan de hand van haar 'pacifisme', haar belangstelling voor maatschappelijk werk en haar huiselijk en informeel optreden als moeder en grootmoeder.

Wilhelmina en Beatrix kunnen beoordeeld worden met maatstaven die zijn afgeleid van mannelijke tradities: Wilhelmina was moedig in een oorlog, Beatrix is professioneel in de tijd dat beleid en bestuur worden gemoderniseerd. Voor Juliana is een dergelijk oordeel minder eenvoudig. Haar dochter en haar moeder scoren hoog op schalen die aan de hand van mannelijke voorbeelden zijn samengesteld. Moed en professionaliteit zijn niet inherent mannelijk, maar in de historische context van het landsbestuur leveren mannelijke helden hiervan de bekende voorbeelden.⁴ Dat betekent dat het gedrag van Beatrix en Wilhelmina makkelijk geduid kan worden en in een context geplaatst: zij zijn bijzonder omdat zij gedrag vertonen dat meestal door mannen wordt vertoond. Voor Juliana daarentegen ontbreekt een dergelijk referentiekader. De beelden die zij oproept worden in verband gebracht met de traditionele vrouwenrol. Ze zou onder de invloed van de gebedsgenezers Greet Hofmans gekomen zijn omdat haar moederhart de oogkwaal van haar dochter niet kon verdragen (Hofland & Keller, 1998a, p. 2). Zij zou het liefst gewoon thee en chocolademelk inschenken voor haar huisgenoten (Schenk & Van Herk, 1980, pp. 288-289, foto 65). Haar inzet in de Lockheed-affaire zou zijn ingegeven door haar gevoelens als liefhebbende echtgenote, zij hing volgens Vredeling als een 'huilende moe' aan de telefoon toen Bernard voor zijn gedrag dreigde te worden gestraft (Van Wijnen, 1992, p. 175). De aandacht die haar zo ten deel viel, betrof haar 'vrouwelijke' rol, als staatshoofd kreeg en krijgt zij daarentegen veel minder aandacht. Daarom was zij een 'gewone' koningin. En het gewone fascineert zelden.

Tussen moeder en dochter

Dat de drie vorstinnen door royalty-watchers in verschillende referentiekaders geplaatst worden, heeft te maken met de manieren waarop in Nederland vrouwelijkheid in de openbare sfeer vorm kan krijgen. In de twintigste eeuw veranderden de publieke sekseverhoudingen in Nederland op grote schaal. Vrouwen uit

verschillende klassen kregen meer mogelijkheden om in het openbaar een rol te spelen. Daarbij vallen twee verschuivingen te onderscheiden. Het meest bekend – en royaal geboekstaafd – is de geleidelijke openstelling van aan mannen voorbehouden functies voor vrouwen. Wetenschap, vrije beroepen, ondernemerschap, politiek, leger en politie, cultureel leven: het zijn evenzoveel terreinen die honderd jaar geleden niet of slechts bij uitzondering vrouwen toelieten. De normen en gedragsvoorschriften die binnen deze terreinen van macht, wapens en geld heersten, waren dan ook alle mannelijk geconnoteerd.

De loopbanen van Wilhelmina en Beatrix illustreren fraai de lotgevallen van de vrouwen die in deze terreinen doordrongen. Aanvankelijk schoten woorden te kort om hun optreden te typeren: om Wilhelmina een compliment te maken moest Churchill zeggen dat zij 'de enige man' in de regering in Londen was. Beatrix symboliseert voor velen het succesvol doordringen van Nederlandse vrouwen in de hogere bestuurs- en managementlagen: als *professional* houdt zij zich met behulp van gedegen dossierkennis staande in de complexe wereld van de landelijke politiek. Haar consciëntieuze plichtsbetrachting en fiere verschijning maken wekelijks duidelijk hoe ver vrouwen in Nederland zijn gekomen. En hoewel sommige roedelbladen haar omschrijven als koud en hard, weet zij voor de meerderheid van de Nederlanders autoriteit en vrouwelijkheid overtuigend te combineren. Beatrix doet daartoe niet, wat Wilhelmina wel deed, afstand van bekende vormen van vrouwelijkheid (zoals elegante kleding) om serieus genomen te worden als 'vakvrouw'. Zij veroverde het mannelijke recht haar privé-leven (als moeder en als echtgenote) gescheiden te houden van haar publieke optreden.

Om de verschuivingen in de Nederlandse sekseverhoudingen te typeren, voldoet het beeld van vooruitgang voor vrouwen als een binnendringen in mannenland echter niet. Nog afgezien van het feit dat er met het openstellen van nieuwe levensterreinen tegelijkertijd ook een aantal wegen werd afgesloten, is het goed te beseffen dat Nederlandse vrouwen niet alleen zijn doorgedrongen in de openbaarheid, maar dat zij de openbaarheid ook van karakter hebben veranderd (Grever & Waaldijk, 1998, pp. 9-19). Toen met Marga Klompé voor het eerst een vrouw lid werd van een Nederlands kabinet, veranderde niet alleen haar leven (Aerts, 1994, pp. 21-32). De mannen die haar als collega-minister kregen, veranderden hun gedrag ook. Door haar komst maakte de gewoonte elkaar als ministers te tutoyeren en bij de achternaam te noemen, plaats voor het voornaam-tutoyeren. Het is niet goed mogelijk de opkomst van de termen 'ploeg' en 'team' voor kabinetten te begrijpen zonder dat intern een dergelijke informaliserings plaats had gevonden.

Behalve stijlveranderingen in bestaande autoriteitsposities heeft het optreden van vrouwen ook in nieuwe functies en vormen van publiek gezag geresulteerd. De groei van sociale beroepen die het gevolg was van de professionalisering van maatschappelijk werk, is hiervan een voorbeeld (Bervoets, 1994; Waaldijk, 1996). In de negentiende eeuw werd bemoeienis met het privé-leven van de armen en behoeftigen door mensen die daar persoonlijk niets mee te maken hadden, slechts aanvaard wanneer het ging om mannen die de autoriteit van kerk of medische wetenschap achter zich hadden. Zelfs het ingrijpen van de staat om binnen het gezin kinderen en echtgenotes te beschermen, werd nog lange tijd als een onaanvaardbare ondermijning van het huisvaderlijk gezag gezien (Jansz, 1991; Braun, 1992). Met de wettelijke regeling van kinderbescherming, arbeidsomstandigheden en gemeentelijke zorg voor welzijn, ontstonden nieuwe functies die vaker dan andere ambten openstonden voor vrouwen: als arbeidsinspectrice, voogdij-ambtenaar en maatschappelijk werkster kregen vrouwen in de twintigste eeuw de taak en het recht zich te gaan bemoeien met het privé-leven van anderen. Vrouwelijkheid werd een component van die nieuwe vormen van publiek gezag.

De historische belangstelling voor veranderende sekseverhoudingen heeft zich echter vooral gericht op de eerste vorm. Het doordringen van vrouwen in het openbare leven is een herkenbare geschiedenis van doorbraken en mijlpalen. De invloed van vrouwen op stijl, vorm en inhoud van openbare autoriteit is minder eenvoudig te documenteren. Voor dit verhaal ontbreken bekende narratieve structuren.⁵ Te vaak is de grote vertegenwoordiging van vrouwen in zorgende en opvoedende beroepen gebruikt om een aangeboren vrouwelijke neiging tot die activiteiten te veronderstellen. Mijn stelling is dat de geringe belangstelling voor Juliana hier het gevolg van is. Als vorstin belichaamde zij een nieuwe vorm van openbare autoriteit. Vrouwelijkheid is daarbij niet langer in tegenspraak met het publiek uitoefenen van gezag, maar kan bepaald gezag juist versterken. Emoties en betrokkenheid zijn niet langer dat wat buiten beschouwing blijft wanneer men een beroep en een publieke functie vervult. Het is lastig hierover een spannend verhaal te schrijven, de patronen van dappere pioniers die doordringen in een vijandige wereld voldoen immers niet. Wanneer het proces echter beschouwd wordt als de manifestatie van een eeuwige vrouwelijkheid, verliest het zijn historisch interessante karakter.⁶

Wilhelmina's geschiedenis kan als contrast functioneren. De biografie van Fasseur die vorig jaar verscheen, stelt de lezer in staat zich te identificeren met

een jong meisje dat het moet opnemen tegen oude politici. Ze moet de belemmeringen van haar sekse overwinnen. Ze wordt dapper en doortastend. Ze eigent zich rollen en verwachtingspatronen toe die bij haar mannelijke voorouders pasten. Zij doet niet wat er van een gewone vrouw uit haar tijd verwacht werd. Toen zij koningin werd, verwachtte de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* dat ze zich als vrouw wel zou gaan bezighouden met de 'misdeelden en verwaarloosden onder Haar volk'.⁷ Het tegendeel gebeurde: Wilhelmina zette landsverdediging bovenaan de agenda. Ze formuleerde als eerste de cruciale dilemma's van het dualisme in de buitenlandse politiek en werd dus een pionier op een gebied waar slechts weinig vrouwen haar waren voorgedaan. In 1905 schreef zij een nota waarin ze (aan de minister van Oorlog) uitlegde dat de koloniale bezittingen van het koninkrijk Nederland noopten tot een dubbele strategie. Enerzijds had Nederland behoefte aan zekerheid in Europa, en moest het dus vrienden blijven met Duitsland en een sterke landmacht hebben. Anderzijds behoefde het ter wille van onze overzeese bezittingen zekerheid in Azië, en moest dus vrienden blijven met Engeland en een sterke zeemacht organiseren (Wilhelmina, 1905). Deze strategie legde haar en het koninkrijk geen windeieren. Wilhelmina leerde tegen ministers op te tornen, krijgsmachtshervormingen vonden voor een belangrijk gedeelte dankzij haar aandringen plaats. In de Eerste Wereldoorlog lukte het Nederland neutraal te blijven. Tijdens de Tweede kwam haar vermogen weerwerk te bieden aan wankele moedige ministers, goed van pas. De lof haar voor die rol toebedacht, kwam dan ook van oorlogshistorici die haar vergeleken met de vader des vaderlands, Willem de Zwijger. De vergelijking met mannen verbeelde Wilhelmina's kracht.

Haar kleindochter leeft tijdens een latere fase van het invecchten. Beatrix kon de emancipatie-oogst van de jaren zeventig binnenhalen: zij kan 'net zo goed als mannen' zijn zonder dat ze een man genoemd wordt. Wie dit verhaal uit heeft, kan tevreden het geschiedenisboek dichtslaan: het is goedgekomen met de vrouwen in Nederland.

Thuis in de jaren vijftig

De geschiedenis van de 'gewone' Juliana blijft in het hierboven geschetste pioniersverhaal over veranderende sekseverhoudingen onzichtbaar. Niet gevat in indrukwekkende doorbraken en professionele successen, bleef zij gewoon 'thuis' in de jaren vijftig (Grünell, 1985). Net als Drees, de gewone man die minister-president werd, vond zij telefoneren eenvoudiger dan audiëntie.⁸ Bescheidenheid tekende Juliana. Toen zij in 1948 het hoogste gezag in Nederland van haar moeder overnam, sprak zij de historische woor-

den: 'Wie ben ik dat ik dit doen mag?' Die uitspraak duidt op meer dan bescheidenheid. Ze is tekenend voor de onmogelijke positie waarin veel vrouwen in Nederland zich in de jaren na de oorlog bevonden. Maatschappelijk hadden zij in de voorgaande vijftig jaar een dramatische vooruitgang geboekt, maar de taal om daarover te spreken ontbrak hun. De vrouwenbeweging en het feminisme waren 'ouderwets', haar boegbeelden blauwkousen in vormeloze reformkleding, feminisme was een term die overbodig was. Maatschappelijk werksters in deze tijd legden geen nadruk op sekse in hun beroepsidentiteit, zij wilden en moesten 'gewoon' opgeleide beroepskrachten worden (Kamphuis, 1951, p. 55 en p. 57).⁹ Academische vrouwen raakten verstrikt in een vertoog dat hen tegelijkertijd gebod en verbod om vrouw te zijn binnen hun wetenschappelijke roeping (Bosch, 1994, pp. 23-50). Vrouwen konden zich moeilijk voorstellen dat sekse in positieve zin iets te maken had met hun professionele prestaties. Omgekeerd was het volledig negeren van sekse een gepasseerd station. Een vrouw die geen vrouw wilde zijn, was voor de buitenwereld onnatuurlijk en gefrustreerd.¹⁰

Voor Wilhelmina stond vast wie zij was: een telg uit een geslacht dat door God aangewezen was om te regeren over Nederland. Juliana daarentegen twijfelde. Zij had aan het drama van de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van Nederland op afstand deelgehad. Zij zou nooit de plaats kunnen innemen die haar moeder had bekleed. Wie ben ik dat ik dit doen mag?

Hobby's

Een vergelijking van de favoriete artistieke bezigheden van de drie Oranje-vorstinnen is een interessant punt in verband met het mogelijke zelfbeeld van de drie vorstinnen. Voor alle drie was een kunstzinnige hobby een van de weinige mogelijkheden bezig te zijn buiten de rol van koningin. Wilhelmina fotografeerde graag (Fasseur, 1998, p. 315 en p. 319). Zij maakte zelf de eerste foto's van haar dochter. Fotografie werd – ondanks de vele vroege vrouwelijke fotografes – vooral als een mannelijke hobby gezien. Over fotografen is wel geschreven dat het vooral mensen zijn die zichzelf niet bloot willen geven: fotografen kijken liever dan dat zij bekeken worden. Of dat nu wel of niet in algemene zin waar is, het vereeuwigd worden in schilderijen, postzegels en op guldens zou voor iedereen een zwaar onderdeel van het koningschap zijn. Wilhelmina vond ontspanning in een activiteit die de rollen omkeerde en haar zelf de regie van de beeldvorming in handen gaf. De moeder heeft deze hobby niet op haar dochter overgedragen. Haar schoonzoon Bernard filmde vaak in huiselijke kring, maar van Juliana is niet bekend dat ze graag een camera hanteerde.

Beatrix is enthousiast beeldhouwster. Ook zij beoefent dus net als haar grootmoeder een kunstvorm waarbij de beoefenaar zelf buiten beeld blijft. Beatrix vindt binnen de beschutting van een atelier ontspanning in een genre waar het kijken en het scheppen aan elkaar zijn gekoppeld: in die dubbele afscherming kan zij zich creatief uiten. Juliana daarentegen had als favoriete kunstvorm het toneelspel (Schenk & Van Herk, 1980, p. 279). Regisseurs en schrijvers werden naar Soestdijk genodigd om in particuliere kring toneelvoorstellingen te begeleiden. Juliana speelde dan zelf mee. Kennelijk was voor haar de ervaring om bekeken te worden niet overwegend belast met negatieve gevoelens. Terwijl haar moeder zich na haar aftreden expliciet uit de openbaarheid terugtrok, bleef Juliana nog lang actief.

Zij was koningin in een tijd dat de geïllustreerde pers in vergelijking met de vooroorlogse jaren een ongekennde groei doormaakte. Duizenden gezinnen kochten jaarlijks een Pro Juventute-kalender met familiefoto's van leden van het koninklijk huis. Dat Juliana zich ergerde aan opdringerige persfotografen is bekend. Niettemin had zij er plezier in om in de beslotenheid van de vriendenkring opnieuw op te staan en zich te laten bekijken. Op Koninginnedag vond zij het geen probleem urenlang op de drempel van haar woonhuis te kijk te staan: niet alleen als jarige vorstin, maar ook als moeder en als oma. De kalender met familiekiekjes deed zij zelf cadeau aan de werknemers van paleis Soestdijk.

Toneelspel is een uiting die de sekse van de artiest niet onzichtbaar maakt. Integendeel, het lichaam met alle mannelijke en vrouwelijke kenmerken vormt het instrumentarium en het materiaal waarvan degene die zich wil uiten, zich bedient. Het is een kunstvorm waarbij scheppen en bekeken worden aan elkaar gekoppeld zijn. Dat Juliana daar niet voor terugdeinsde, zegt wellicht iets over de manier waarop zij met publieke aspecten van haar sekse-identiteit omging. Haar biografe M. Schenk, die Juliana persoonlijk kende, meent dat juist het idee een rol te spelen Juliana in staat stelde haar taak als vorstin met overtuiging uit te voeren (Schenk & Van Herk, 1980, p. 279). Deze taakopvatting is niet onvergelijkbaar met de normen die de nieuwe sociale beroepen aan hun uitoefenaars oplegden. Overtuiging en deskundigheid impliceerden niet langer dat een hulpverlener zijn of haar gehele persoonlijkheid moest opgeven voor de cliënt. Alleen in een specifieke en nauw omschreven rol was zinvolle sociale hulpverlening mogelijk. De professionele combinatie van betrokkenheid en afstandelijkheid was nieuw. De vrouwen die haar ontwikkelden, boden zichzelf en hun seksegenoten een nieuwe dimensie om professionaliteit gestalte te geven.

Juliana stond – zoals alle vrouwen die in naoorlogse jaren gingen werken – voor de taak een identiteit te zoeken die recht deed aan haar sekse (opgevat als een identiteit die te maken had met moederschap, huwelijk) en aan haar beroepsuitoefening. Omdat vrouwelijkheid in burgerlijk Nederland connotaties had met de privé-sfeer, was het moeilijk beide te combineren. Toch is dat precies wat Juliana gedaan heeft. Een exclusieve identificatie met de publieke functie – in zekere zin de strategie die Wilhelmina gebruikt had – heeft zij niet gevolgd, misschien kon dat ook niet langer. Juliana nam evenmin de ‘ondanks-constructie’ over die Wilhelmina gebruikte voor haar sekse. De dochter heeft haar sekse niet ontkend, of ‘overwonnen’. Op verschillende manieren heeft Juliana vrouwelijkheid gewoon een deel van haar koningschap gemaakt. Daarmee belichaamt zij de tweede verschuiving in de Nederlandse sekseverhoudingen in de twintigste eeuw. Kleine en grote voorbeelden van de stijl en de inhoud van haar regeren maken dat duidelijk.

Regeringsstijl

Juliana werd geroemd (en geliefd) omdat zij wenste te worden aangesproken met ‘Mevrouw’ in plaats van ‘Majesteit’. De informalisering van de hofetiquette is deel van haar imago als ‘gewone’ koningin. Zeker toen Beatrix de maatregel weer terugdraaide, verscheen zij als de opmerkelijk gewone koningin. Onopgemerkt is echter gebleven dat de stap van Juliana niet alleen te maken had met het terugdringen van formaliteit. Haar keuze betekende ook dat haar eigen sekse meer nadruk kreeg. Een ieder die op audiëntie ging, moest een seksspecifieke term gebruiken. Juliana vond het kennelijk geen probleem dat haar vrouwelijkheid in de etiquette benadrukt werd – en niet, zoals bij het gebruik van het woord majesteit, onzichtbaar werd. Zij presenteerde zichzelf daarmee niet alleen als ‘gewone koningin’ maar ook als gewone vrouw. Haar positie is hier tussen haar moeder en haar dochter in, voor Wilhelmina waren geen modellen beschikbaar van ‘gewone vrouwelijkheid’, Beatrix leefde in een tijd waarin steeds meer vrouwen die carrière maakten, opteeden voor de mannelijke beroepsaanduidingen: directeur in plaats van directrice, advocaat in plaats van advocate (Brouwer, 1984). Net als in het kabinet betekende de informalisering ook een toegenomen zichtbaarheid van sekse en vrouwelijkheid.

Op een heel ander niveau vinden we nog een aanwijzing voor het feit dat Juliana het vrouw-zijn niet zag als een hinderpaal voor het koningschap, en de vrouwelijke vorst niet zag als een persoon met publiek-gezag-ondanks-haar-sekse. Juliana heeft namelijk ingestemd met een grondwetwijziging over de

troonopvolging die vaststelde dat leeftijd, en niet langer geslacht, bepaalde welke nakomeling van de regerende vorst zou opvolgen (Waaldijk, 1983). Tót deze grondwetwijziging zouden in de bepaling van de volgorde jongens vóór meisjes gekomen zijn. Wanneer bijvoorbeeld prinses Christina (Marijke) die in 1947 geboren werd, een jongen was geweest, zou Beatrix geen kroonprinses gebleven zijn. Deze gelijkstelling van koninklijke dochters en zonen werd voorbereid lang voordat de Algemene Wet Gelijke Behandeling in 1994 werd ingevoerd. In februari 1971 diende het vrouwelijk kamerlid Padt-Jansen van de PvdA een motie in die voorstelde om de ongelijkheid tussen mannelijke en vrouwelijke nakomelingen op te heffen op grond van ‘het algemeen gevoelen met betrekking tot de positie van de vrouw’. Padt-Jansen sprak zelfs van ‘een niet-bedoelde belediging aan de koningin’ (*Handelingen Tweede Kamer*, 2-2-1971). In maart van dat jaar adviseerde de staatscommissie van advies inzake de grondwet dat het eerste kind van de regerende vorst eerste in de lijn voor de troonopvolging zou zijn. Het geslacht van dat kind deed er niet langer toe.¹¹ Opvallend is dat de staatscommissie de gelijkheid van man en vrouw slechts als neveneffect beschouwde, en de snellere zekerheid dat de opvolger ook opvolger blijft, als hoofdargument noemde.

Hoewel het ‘geheim van Soestdijk’ het onmogelijk maakt met zekerheid vast te stellen of Juliana het met deze grondwetwijziging eens is geweest, lijkt dat vrij waarschijnlijk. Over haar bezwaren tegen een nieuwe wet die regelde wie lid waren van het koninklijk huis, is wel degelijk informatie doorgedrongen in de pers (Van Wijnen, 1975, p. 205-207). Rond de ingrijpende wijziging van de regeling van de troonopvolging (die overigens pas haar definitieve beslag kreeg in 1983) is over mogelijk bezwaar van de zijde van de vorstin niets bekend. Het tegendeel lijkt eerder waarschijnlijk. In 1979 liet Juliana in een interview ter gelegenheid van haar aftreden weten dat de extra vreugde over het feit dat haar eerste kleinkind een jongetje was, haar onaangenaam getroffen had (geciteerd in Braun, 1992, p. 358). Juliana ondertekende in diezelfde tijd het voorstel tot grondwetwijziging dat naar het Parlement ging.¹² Trots op haar moeder en op haar dochters behoorde zij bij de eerste generatie vrouwen die van dochters evenveel durfde te verwachten als van zoons.

Juliana de maatschappelijk werkster

Een duidelijk voorbeeld van de nieuwe manier waarop Juliana omging met de nieuwe vormen van openbare vrouwelijkheid, is haar belangstelling voor en identificatie met maatschappelijk werk. De professionaliteit van deze nieuwe professie was – ik noemde

het al – een van de vormen van publiek gezag van Nederlandse vrouwen die zich niet lieten beperken tot toe-eigening van mannelijk gedrag. Aan de opleidingen voor maatschappelijk werk werden nieuwe vormen van professionaliteit ontwikkeld, die op een cruciale manier afweken van mannelijk-geconnoteerde deskundigheid. Er werd – speciaal in het zogenaamde ‘social casework’ – gezocht naar manieren om persoonlijke betrokkenheid bij leed en tegenslag van anderen om te zetten in handelingen die het persoonlijk medelijden en ontroering te boven gingen. Helpen werd een ambacht (Kamphuis, 1951). Vrouwen die voor dat ambacht kozen, hoefden niet meer, zoals in de negentiende en het begin van de twintigste het geval was geweest, zichzelf op te geven.

Net als mannen in de professies een onderscheid hadden leren maken tussen hun professionele en hun persoonlijke identiteit, leerden maatschappelijk werkers dat effectieve hulpverlening niet hoefde te betekenen dat je het leed van de wereld mee naar huis nam. Maar anders dan bij door mannen gedomineerde beroepen betekende dat niet dat persoonlijkheid geen rol mocht spelen. Integendeel. Maatschappelijk werkers leerden te reflecteren op zowel de eigen beroepsmatige positie als op de eigen persoonlijkheid. De ‘professional self’ werd een instrument, een werktuig, in de hulpverleningsrelatie.¹³ In het veelgebruikte *Wat is social casework* waarvan de eerste druk in 1950 verscheen, legt Marie Kamphuis aan maatschappelijk werkers die deze methode gebruiken uit dat zij het eigen gevoelsleven niet moeten willen bevedigen in het contact met de cliënt. Het gaat er om de eigen persoon en de eigen persoonlijkheid een instrument te maken in de hulpverleningsrelatie, zelfinzicht moet bewust gehanteerd worden. In een gesprek met een cliënt kan en moet de caseworker de vader- of moederrol kunnen spelen, nooit echter mag de professionele relatie tot een ‘privé-persoonlijke’ relatie gemaakt worden (Kamphuis, 1950, p. 26 en pp. 34-36). Dit betekende dat publieke subjectiviteit ontstond waarin openbare en persoonlijke normen door elkaar gingen lopen.

De biografie van Juliana, Magdalena Schenk, heeft gewezen op de betekenis van maatschappelijk werk voor de identiteit van Juliana. Zij stelde in haar biografie uit 1980 voor om Juliana, wanneer men per se een etiket wilde plakken, te omschrijven als Juliana, de maatschappelijk werkster (Schenk & van Herk, 1980, p. 280). Inderdaad zijn er treffende overeenkomsten en raakpunten te traceren tussen de ontwikkeling van dit beroep en de *Bildung* van Juliana. Als een rode draad loopt het maatschappelijk werk door het leven van Juliana. Dat begon in haar jeugd toen Wilhelmina in 1918 (Juliana was toen negen jaar oud) een bezoek bracht aan de eerste (en op dat

moment enige) school voor maatschappelijk werk in Nederland. Directrice Emilie Knappert noteerde in de notulen van de bestuursvergadering van september 1918 dat de koningin bij haar bezoek zozeer getroffen was door de degelijkheid van de opleiding, dat zij meende dat haar dochter zou moeten worden opgevoed door een vrouw die deze opleiding gevolgd had. Hoewel dat niet gebeurd is, zijn verschillende vriendinnen en naaste medewerkers van Juliana afkomstig van de opleidingen voor maatschappelijk werk. Freule J.C.C. Röell, vanaf 1950 directrice van de particuliere zaken van de koningin voor het Loo, had de opleiding in de jaren dertig gevolgd. In de gesprekskringen die in 1936/37 georganiseerd werden voor Juliana en Bernard, nam de latere grondlegster van het social casework Marie Kamphuis, toen adjunct-directrice van de protestants-christelijke opleiding voor maatschappelijk werk in Amsterdam, deel. De kennismaking met de Nederlandse samenleving, die nodig geacht werd voor Bernard en Juliana, was kennelijk niet compleet zonder de inbreng van haar deskundigheid.

Juliana heeft zelf geen opleiding voor maatschappelijk werk gevolgd, zij ging rechten studeren in Leiden, maar haar studievriendin Martina Tjeenk Willink was in de naoorlogse jaren een centrale figuur in de ontwikkeling van het maatschappelijk werk. Zij heeft waarschijnlijk Prinses Juliana overgehaald voorzitter te worden van de bestuursraad van de stichting Nederlands Volksherstel waarvan Tjeenk Willink zelf de secretaris-generaal was (Hueting, 1998, pp. 14-37). Volgens Hueting zou minister Beel (Binnenlandse Zaken) gehoopt hebben dat Juliana zich, door ‘daadwerkelijk’ deel te nemen aan de ‘sociale arbeid’ van de nationale hulpverlening voor oorlogsslachtoffers, zou voorbereiden op haar taak als koningin. Sociaal werk als de oefenschool voor het staatshoofd, het nieuwe beroep maakte carrière (Hueting, 1998, p. 23).

Toen in 1948 een fonds werd opgericht om initiatieven op het gebied van maatschappelijk werk te steunen, werd aanvankelijk gedacht aan de naam van koningin Wilhelmina. Die verleende dit voorrecht aan het in dezelfde tijd opgerichte Kankerfonds. Toen even daarna echter bleek dat Juliana haar moeder zou opvolgen, was de keuze voor een nieuwe naam niet moeilijk. Vermoedelijk opnieuw na bemiddeling door Tjeenk Willink werd in september 1948 het Koningin Juliana Fonds opgericht (Hueting, 1998, p. 35 en p. 38). Het fonds dat in 1948 werd ingesteld ter gelegenheid van haar regeringsaanvaarding, had ten doel financiële steun te verlenen aan de oprichting, uitbreiding of instandhouding van instellingen die zich bezighouden met maatschappelijk werk. Zo kwam de verwachting die de NRC-commentator vijftig jaar



Koningin Wilhelmina met prinses Juliana tijdens een skivakantie in Tirol, ongedateerd.

eerder had uitgesproken over haar moeder Wilhelmina bij dochter Juliana uit: haar troonsaanvaarding betekende meer aandacht voor 'misseelden en verwaarloosden'. Juliana voelde met Drees, de minister-president die verantwoordelijk was voor de invoering van de meeste vormen van sociale zekerheid, grote verwantschap. Zijn portret sierde naast dat van Greet Hofmans in de jaren vijftig de koninklijke werkkamer. Het gaat daarom niet te ver te veronderstellen dat Juliana niet alleen in het specifieke geval van het maatschappelijk werk, maar ook in het algemeen de toegenomen zorg van de staat voor zijn onderdanen toejuichte. Zelfs in haar spreken over buitenlandse politiek gebruikte Juliana het perspectief van de maatschappelijk werkster. Toen zij in 1951 bij Truman aandacht vroeg voor de internationale vluchtelingen-problematiek, pleitte zij er expliciet voor de problematiek menselijk te benaderen, 'als een maatschappelijk werker' (Schenk & Van Herk, 1980, p. 277 en Mulder & Koedijk, 1996, p. 309).

Veel wijst er op dat zij in de beroepsidentiteit van

de maatschappelijk werker een aantrekkelijk model zag voor het eigen publieke optreden. Tijdens werkbezoeken in het land stelde zij zich vaak op als een maatschappelijk werkster: zij was meer geïnteresseerd in individuele mensen en hun problemen dan in de bestuurders die officieel hun opwachting maakten. Juliana was zich bewust van haar eigen positie, en accepteerde volgens Schenk dan ook helemaal dat mensen en instellingen zich van hun beste kant wilden laten zien. Deze combinatie van oprechte belangstelling en bewustzijn van de eigen functie en de gevolgen die deze functie had voor de manier waarop de mensen haar zagen, zouden een geschoold maatschappelijk werkster niet hebben misstaan. Ik denk dat historici Juliana tekortdoen wanneer zij haar opstelling alleen interpreteren als gevolg van de wens 'gewoon' te doen en met 'gewone mensen' in contact te treden. Voor Juliana was dit ook een vorm van professionaliteit: een koningin moest in contact komen met haar volk, en in de beroepsmatige maatschappelijk werkster was een model beschikbaar waarin persoonlijke belangstelling deel van professioneel gedrag kon zijn. Schenk meent dat de belangstelling die Juliana in de jaren zestig en zeventig toonde voor maatschappelijk welzijn een uiting was van haar progressieve ideeën.

De Hofmans-affaire als een 'battle of the sexes'

Net als haar moeder had Juliana uitgesproken ideeën over buitenlands beleid. Net als Wilhelmina verwierp zij een beleid dat gericht was op het kritiekloos volgen van een sterke bondgenoot. Wilhelmina had de keuze tussen Engeland en Duitsland willen uitstellen en zij wilde de uitgaven voor de land- en zeemacht opvoeren. Juliana daarentegen koesterde pacifistische denkbeelden die in het Nederland van de jaren vijftig door slechts weinigen gedeeld werden. Haar pleidooi om niet klakkeloos achter de Verenigde Staten aan te lopen en haar bezwaren tegen de verhoging van de defensie-uitgaven stonden haaks op het beleid van de Nederlandse regering. Die had van pro-Amerikaans anticommunisme de hoeksteen van haar buitenlands beleid gemaakt.

Door Wilhelmina was Juliana vrij systematisch buiten staatszaken gehouden. Haar echtgenoot was met zijn schoonmoeder in Londen intensief betrokken bij het diplomatieke en militaire beleid van het Neder-

landse koninkrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor Juliana was het koningschap met alle bijbehorende verantwoordelijkheid aanvankelijk een grote schok. Zij werd koningin op een moment dat Nederland in een koloniale oorlog verwickeld was. Haar eerste kerstrede hield zij toen de gevechten nog in volle gang waren. De Nederlanders die een onbekommerde verdediging en ophemeling van de Nederlandse militaire prestaties verwachtten, kwamen bedrogen uit. De kersverse koningin liet blijken de oorlog vooral als een tragische gebeurtenis te zien. Zij sprak over het leed van de Nederlanders die dierbaren moesten missen en stelde dat 'onze zuiverste wensen' uitgingen naar de Nederlandse soldaten en degenen tegen wie zij vochten *samen* (Juliana, 1976, p. 9). Van zoveel invlevingsvermogen in het lot van de vijand had Wilhelmina nooit blijk gegeven. Het was duidelijk, Juliana zou geen militaristische koningin zijn. Vrede en pacifisme waren belangrijke thema's in haar denken.

Tijdens een reis door de Verenigde Staten in 1952, bedoeld om het Amerikaanse volk te danken voor de steun tijdens de Tweede Wereldoorlog, kwam het thema vrede regelmatig aan de orde. Toen ook kwamen de eerste berichten over meningsverschillen tussen de regering en de vorstin naar buiten. In *Het Parool* klaagde F. Goedhart over de 'mystieke' en 'zweverige' inhoud van de lezingen. Weliswaar verweet hij dit vooral de Nederlandse regering – die in staatsrechtelijke zin ook verantwoordelijk was – maar voor ingewijden was duidelijk dat *Parool*-journalist/PvdA-kamerlid Goedhart wist van de spanningen tussen minister Stikker en de koningin (Mulder & Koedijk, 1996, pp. 248-256). In een brief aan PvdA-fractie-voorzitter L.A. Donker bracht Goedhart de opvattingen van Juliana in verband met de 'funeste invloed' van 'enkele dames'. Een pleidooi voor vrede en ontwapening kon in de jaren vijftig op twee manieren geduid worden. Wanneer de pacifisten niet direct beschuldigd werden van heulen met de Sovjetunie, hetgeen in publicaties in de Amerikaanse pers over de Hofmans-affaire overigens ook wel gebeurde (Klinkenberg, 1979, p. 412), lag diskwalificatie op grond van 'slapheid' voor de hand. Degenen die niet militant de westerse kant steunden in de Koude Oorlog, werden dan beticht van goedgelovigheid, gebrek aan realisme en een overdaad aan idealisme. Deze verwijten waren vaak geseksueerd: vooral goedgelovige en overgevoelige vrouwen zouden de ernst van de strijd tussen oost en west niet inzien. Zoals blijkt uit de zinsnede 'enkele dames', was dat ook bij de kritiek op Juliana's opvattingen het geval. Met 'enkele dames' werd onder andere geduid op de gebedsgenezers Greet Hofmans. Het zou onder haar invloed zijn dat Juliana in de jaren vijftig het 'verderfelijke' idee van ontwapening en de 'derde weg' was gaan aanhangen.

Door telkens te benadrukken dat Juliana als wanhopige moeder een beroep op deze vrouw gedaan had en door te wijzen op de mystieke en esoterische inhoud van de gebedsbijeenkomsten waaraan Juliana tussen 1950 en 1956 deelnam, ontstond een beeld met vrouwelijke connotaties: het tegendeel van een realistische Koude-Oorlogspolitiek.

Hofmans vormde met haar gebedsbijeenkomsten in zekere zin inderdaad een alternatief voor mannelijkegeconnoteerde vormen van autoriteit. Zij sprak over geloof en God zonder dat ze predikant of theologisch hoogleraar was.¹⁴ Zij sprak over genezing van een oogafwijking zonder dat zij arts was. Toen duidelijk werd dat er vanwege Hofmans een verwijdering tussen Bernard en Juliana was ontstaan, kregen velen het beeld dat Hofmans zelfs het gezag van de man als echtgenoot binnen 'zijn gezin' aantastte. Zo ontstond een indruk van een pacifistische, zweverige koningin die onder invloed stond van een vreemde vrouw.

Dat beeld behoeft echter correctie. Juist de voorspelbare seksuering van het conflict heeft de betekenis van andere factoren onzichtbaar gemaakt. De felste beschuldiging van 'Raspoetin-achtige' invloed van de gebedsgenezers werd geformuleerd in een artikel dat in 1956 verscheen in het Duitse weekblad *Der Spiegel*. Inmiddels is vrijwel zeker komen vast te staan dat de bron voor de *Spiegel*-beschuldigingen te vinden is in de buurt van Bernard die zijn onvrede over de invloed van Hofmans op zijn vrouw nooit onder stoelen of banken stak. Er zijn echter weinig concrete aanwijzingen dat Hofmans' invloed inderdaad gevaarlijk of onconstitutioneel was (Mulder & Koedijk, 1996, p. 252; Giebels, 1995, pp. 403-409). Beel was een van de drie wijze mannen die bemiddelden in het conflict tussen Bernard en Juliana. Zijn biografie, Giebels, heeft volgens eigen zeggen geen enkele aanwijzing gevonden dat Juliana onder invloed van Hofmans haar boekje te buiten ging (Hofland en Keller, 1998). Giebels meent zelfs dat de invloed van Hofmans door Bernard opgeklept is als cover voor een dreigende echtscheiding. De lastigste meningsverschillen tussen de vorstin en het kabinet hadden zich al voorgedaan in 1952 rond de voordrachten in de VS (die Stikker als minister van Buitenlandse Zaken te pacifistisch vond) en rond het doodvonnis voor de oorlogsmisdadiger Willi Lages (dat Juliana weigerde te tekenen) (Romijn, 1987, p. 244-246). Het lijkt onwaarschijnlijk dat Hofmans daarvoor verantwoordelijk gesteld kon worden. Zij was niet mee naar de VS en Juliana's bezwaren tegen de doodstraf ontstonden al voordat Hofmans invloed kreeg. Koedijk en Mulder noemen de aanwezigheid van Hofmans 'eerder een gevolg dan een oorzaak' van Juliana's particuliere opvattingen (Mulder & Koedijk, 1996, p. 308).

Toch bleek het beeld van een koningin die onder onheuse invloed stond van een mysterieuze figuur, aantrekkelijk en hardnekkig. In de documentaire van Hofland en Keller in 1998 wordt de niet-onbelangrijke vraag in hoeverre Hofmans een gevaar heeft betekend voor de Nederlandse constitutionele monarchie, nauwelijks onderzocht. Zonder veel argumenten worden de ideeën van Juliana afgedaan als esoterisch en zweverig, met als ultiem bewijs dat Hofmans vleesnat voorschreef aan het paar van Bernard.¹⁵ Wat in een dergelijke interpretatie feitelijk gebeurt, is dat de politieke ideeën van Juliana worden gediskwalificeerd door ze in verband te brengen met de onfatsoenlijke invloed van een gevaarlijke, mystieke vrouw. De retorische tegenstelling tussen een idealistische Juliana en realistische ministers van Buitenlandse Zaken vormt een goedkope herhaling van een oud patroon om vrouwen politiek inzicht te ontzeggen: zij zouden te emotioneel zijn. Religieuze inspiratie was ook voor de meerderheid der Nederlandse politici in de jaren vijftig echter een dagelijkse realiteit. De confessionele partijen vormden een royale meerderheid in het parlement en hun leden lieten zich in hun politieke keuzen direct door hun godsdienstige overtuiging leiden. Het verschil was dat dergelijke inspiratie gelegitimeerd werd door kerk en confessionele partijen. Buiten die patronen, dat wil zeggen buiten deze traditioneel door mannen gedomineerde machtsstructuren, verloor religiositeit haar legitimiteit. Een afgewogen historisch oordeel over Juliana's optreden tijdens de Hofmans-affaire zou het misogynie vooroordeel over buitenkerkelijke religiositeit niet moeten overnemen.

Herinterpretaties van de kwestie

Er zijn enkele studies verschenen die licht werpen op machts- en seksepolitieke aspecten van de Hofmanszaak. Het eerste is geschreven door twee vrouwen, M.G. Schenk en M. van Herk, *Juliana, vorstin naast de rode loper*. De auteurs interpreteren het conflict rond Hofmans als een huwelijks crisis. Volgens Schenk en Van Herk was het conflict over Hofmans vooral een conflict tussen twee echtgenoten dat versterkt werd door diametraal tegenover elkaar staande opvattingen over buitenlandse politiek. Bernard was enthousiast pro-Amerikaans, ijverde formeel en informeel voor versterking van de Nederlandse strijdkrachten, in het bijzonder de luchtmacht. Hij had daarbij intensieve contacten met Amerikaanse inlichtingendiensten (die zijn Bilderbergconferenties sponsorden) en de Amerikaanse militaire industrie. Zijn beschuldigingen over oneigenlijke invloed van Hofmans op de koningin worden door Schenk en Van Herk teruggebracht tot de laster van een echtgenoot jegens de echtgenote die hem niet welgeval-

lig was. Zij suggereren dat Bernard er niet voor terugdeinsde via buitenlandse connecties met journalisten zijn vrouw onder druk te zetten. Schenk hint dat Bernards moeder, prinses Armgard, misschien ook een minder fraaie rol heeft gespeeld.

Deze benadering is boeiend en vernieuwend omdat het nu Bernards politieke ideeën zijn die gediskwalificeerd worden. Ze worden geplaatst in het perspectief van gekrenkte mannelijke trots die veroorzaakt zou zijn doordat zijn vrouw omging met mensen die hij niet zag zitten. Schenk was journaliste en schreef in *De Vrouw en haar Huis*. Zij kwam regelmatig op Soestdijk en was persoonlijk betrokken bij een eerste succesvolle poging om een Britse publicatie over de moeilijkheden op Soestdijk te voorkomen. Zij blikt tevreden op haar eigen rol terug. Anders dan Hofland die het gedrag van Nederlandse journalisten schetst als een doofpotmentaliteit, is zij trots dat ze een lasterlijke publicatie van vrienden van de prins heeft weten te voorkomen. Volgens Schenk en Van Herk heeft Juliana in haar kerstrede van 1956 Bernards vrienden op het oog gehad toen zij zei:

'Waarom bijvoorbeeld vallen sommige mensen iemand aan langs slinkse wegen, met onware beweringen? Waarom bijvoorbeeld trachten zij een wig te drijven tussen een man en een vrouw, in vergeefse pogingen tot het vernietigen van een diepgewortelde eenheid? Waarom valt men daarbij nog anderen aan, dan degenen die men op 't oog heeft? Kan men aan diegene dan niet zelf eerlijk rechtstreeks schrijven wanneer men zulke bezwaren voelt aangaande diens persoonlijke houding, dat men meent dat die persoon ze bepaald weten moet? Ook ik heb dit ervaren' (Juliana, 1973, p. 45).

Als hoofdredacteur van *De Vrouw en haar Huis* had Schenk Juliana in oktober 1956 publiekelijk gefeliciteerd met de afloop van de affaire. Juliana had toen onder druk van het kabinet Drees – die een commissie van 'wijze mannen' benoemd had om een uitweg te vinden uit de problemen tussen Juliana en Bernard – drie persoonlijke medewerkers moeten ontslaan. Schenk schreef: 'Slechts één hebben wij gevonden die stond en staat voor hetgeen zij zegt en doet, slechts één voor wie geldt "een man een man een woord een woord" en dat is koningin Juliana' (Schenk en Van Herk, 1980, p. 222). In dit ironisch gebruik van de vergelijking met mannelijkheid ligt een verdachtmaking aan Bernard besloten: in diens persoonlijke staf waren geen ontslagen gevallen. Hoewel Schenk voor de politieke biografie van prins Bernard door Wim Klinkenberg weinig respect zegt te hebben, verschilt haar analyse opmerkelijk weinig van de felle aanklacht tegen Bernard die door Klinkenberg geformuleerd wordt.

Ook in *Prins Bernard* wordt de schuld bij Bernard gelegd die met zijn pro-Amerikaanse en pro-Duitse sympathieën Juliana's ideeën onverdraaglijk zou zijn gaan vinden (Klinkenberg, 1979, pp. 367-450). Anders dan Schenk en Van Herk geeft Klinkenberg echter goede redenen dat behalve Bernard ook de pro-Amerikaanse Nederlandse politici, met name Romme in de KVP, er belang bij hadden een ongezeglijke Juliana onder druk te kunnen zetten. De 'Atlantici' (Nederlandse politici die zo dicht mogelijk bij de VS wilden blijven) zouden vrezen dat Juliana's eigenzinnige pacifisme de positie van Nederland als trouwe bondgenoot van de Amerikanen in gevaar bracht. Volgens Klinkenberg was de 'affaire' rond Greet Hofmans slechts een voorwendsel om Juliana te dwingen tot een pro-NAVO-houding (Klinkenberg, 1979, p. 401).

Een andere herinterpretatie van de affaire treffen we bij Koedijk en Mulder. Vanwege de belangrijke rol van *Het Parool* in de zaak, reconstrueren zij in hun geschiedenis van die krant de hele kwestie. Hun verdienste is dat zij aantonen dat in de zaak ene G.I. van Maasdijk zeker zo belangrijk was als Greet Hofmans. Hoewel hij nauwelijks bekend was bij het grote publiek, had deze 'kamerheer in buitengewone dienst van Juliana' een grote rol gespeeld in de kwestie. Hij was directeur van de firma die *De Telegraaf* uitgaf en eigenaar was van de *Haagse Post*. Van Maasdijk had in de late jaren veertig een staatsgreep beraamd die Bernard als koning in een 'vernieuwd Nederland' aan de macht had moeten brengen (Klinkenberg, 1979, pp. 427-450; Mulder & Koedijk, 1996, p. 314). Uiteindelijk bleek Bernard echter niet voor die plannen te vinden en volgens de auteurs groeide de teleurstelling bij Van Maasdijk uit tot een 'regelrechte haat'. Deze Van Maasdijk heeft als kamerheer van Juliana bij kunnen dragen aan de verwijdering tussen Juliana en Bernard. Van Maasdijk zou Juliana over Bernards buitenechtelijke avonturen verteld hebben. Mulder en Koedijk menen dat bij Van Maasdijk het plan groeide om nu een andere staatsgreep te plegen die gesteund zou worden door de mensen die Juliana op handen droegen. Uiteindelijk heeft Van Maasdijk ook – net als de 'Bernard-vleugel' – naar het middel van de buitenlandse pers gegrepen. Op 11 oktober 1956 gaf hij anoniem aan een Britse journalist een verhaal over een samenzwering en staatsgreep die vanuit kasteel Warmeloo (waar de moeder van Bernard woonde) beraamd zouden worden. Hij meldde dat er plannen waren om Juliana van de troon te stoten. Tot Van Maasdijs schade had echter een journalist van *Het Parool* zijn geheime ontmoeting met de Britse journalist gezien en werd zo de oorsprong van het verhaal over de vermeende plannen

voor een anti-Juliana-staatsgreep bekend. Daarmee was het spel uit. De zojuist gevormde regering Drees had nu een argument om Juliana te dwingen de adviseurs in haar directe omgeving te ontslaan (Klinkenberg, 1979, p. 443).

Het interessante van deze benadering is dat de intriges rond Juliana nu eens niet worden opgehangen aan vreemde vrouwen, maar aan een autoritaire man die zelf speelde met de gedachte van een staatsgreep. Kort na de ontknoping over Van Maasdijs rol in het lekken naar de Britse pers, werd hij ontslagen. Zijn 'steun' – volgens Klinkenberg heeft hij werkelijk gehoopt Juliana te steunen door de samenzweringen die er tegen haar bestonden naar buiten te brengen – heeft de vorstin uiteindelijk weinig goedgegaan (Klinkenberg, 1979, p. 443). Tot dan toe had alleen het 'Bernard-kamp' naar buitenlandse journalisten gelekt. Nu ook de aanhangers van Juliana dat bleken te doen, kon zij door de regering gedwongen worden haar persoonlijke medewerkers te ontslaan. In het licht van de bevindingen van Klinkenberg en van Mulder en Koedijk is het dan ook de vraag of Juliana in haar kerstrede van 1956 tegen Bernard uitviel. Ook haar eigen kamerheer Van Maasdijk voldeed immers precies aan de omschrijving van iemand die naar derden ging met een verhaal dat echtgenoten tegen elkaar opzette.

De fascinatie met Greet Hofmans' invloed heeft veel contemporaine journalisten, en vervolgens historici, het zicht benomen op de rol van mannelijke adviseurs. Het onderzoek dat Mulder en Koedijk deden, legt overeenkomsten bloot met de andere pogingen om rond de Oranjes (Wilhelmina) autoritaire hervormingen te organiseren. Volgens Klinkenberg ging het in 1956 ook heel concreet om de macht van de koningin. Door formateurs te benoemen kon zij invloed uitoefenen, een invloed die volgens sommigen het risico van een anti-NAVO-houding zou hebben ingehouden. Klinkenberg ziet de uitkomst dan ook als een triomf van Bernard en de Atlantici in de regering.

De exclusieve aandacht voor de invloed van de gebedsgenezers heeft dat belangwekkende thema echter naar de achtergrond verschoven. Juliana is te vaak beschreven als de moeder van een ziek kind en vrouw van een avontuurlijke man, terwijl zij ook een Oranje was die zich wilde bemoeien met buitenlandse politiek en defensie. Daarbij had zij vermoedelijk ideeën die niet altijd spoorden met de rooms-rode coalitie die onvoorwaardelijk voor de NAVO koos. Er zijn echter geen aanwijzingen dat zij de grenzen die haar gesteld werden als constitutioneel vorstin, overschreden heeft. Zij deed wat de regering-Drees van haar eiste.

Juliana en de Nederlandse sekseverhoudingen

De 'Hofmans-affaire' heeft het beeld van Juliana vergaand bepaald. De koningin komt daarin vrijwel altijd naar voren als een vrouw die ten gevolge van spanningen in haar moederschap (de halfblinde Marijke) ten prooi viel aan esoterische invloed, die haar staatsrechtelijk functioneren in gevaar bracht. Met verwijzingen naar de invloed van Hofmans werden haar opvattingen over internationale betrekkingen op een sekse-specifieke manier in diskrediet gebracht: Juliana zou te gevoelig, te vrouwelijk, zijn om te begrijpen wat het Nederlandse belang bij bewapening onder Amerikaanse leiding was. Interessant in verband met de betekenis van sekse in de Nederlandse politieke verhoudingen is dat er in 1956 een groep vrouwelijke Kamerleden bij elkaar kwam en naar een oplossing zocht voor de spanningen op Soestdijk. Namens hen ging Martina Tjeenk Willink, die zelf met Marga Klompé, Marie Anne Tellegen en Greet Hofmans deel had genomen aan de door Juliana en Wilhelmina gehouden Oude Loo-conferenties in 1951 (Giebels, 1995, p. 404) op bezoek bij de koningin. Zij zou getracht hebben Juliana te overreden te breken met Hofmans (Van Wijnen, 1992, p. 127). Dit initiatief van vrouwelijke Kamerleden had dus plaats binnen een jaar na de motie Tendeloo die beoogde een einde te maken aan het verbod voor gehuwde vrouwen om als ambtenaar werkzaam te zijn. Die motie was in september 1955 aangenomen dankzij zeven vrouwelijke Kamerleden uit de KVP- en CHU-fracties die meestemden met de PvdA- en de VVD-fractie. Voor het eerst waren in de Kamer de grenzen van sekse belangrijker geweest dan die van de partijdiscipline. Minister Beel legde de motie overigens naast zich neer (Giebels, 1995, p. 366). Heeft het iets tragisch dat de samenwerking tussen vrouwelijke Kamerleden hier ingezet werd voor een poging Juliana het recht op eigen meningsvorming te ontfangen? Of kan men het bezoek van Martina Tjeenk Willink opvatten als steun voor de vorstin?

Duidelijke steun onder de noemer van vrouwelijke solidariteit kreeg Juliana wel van uiterst links.¹⁶ *De Waarheid* publiceerde op 23 oktober 1956 met instemming een 'kettingbrief' die door Nederlandse vrouwen zou zijn verspreid. Klinkenberg (1979, p. 412) citeert de volgende tekst:

'Alle vrouwen voor één vrouw. Voor welke vrouw? Voor Koningin Juliana. Zij had een vriendin – haar werd verboden deze vriendin te zien. Zij had een trouwe secretaresse – deze werd haar ontnomen en vervangen door één, die haar vijanden ten dienste staat. Dit belemmert haar contact met de buitenwereld. Haar kinderen worden van haar vervreemd... Men

bedreigt haar met verbanning naar het buitenland – zonder haar kinderen!

WIJ WILLEN NIET, dat Koningin Juliana gedwongen wordt tot aftreden! Haar kinderen mag zij opvoeden zoals zij dat nodig vindt. Dat werk is haar toevertrouwd.

Zij mag geloven wat zij wil, tegen de koude of de hete oorlog in als zij dat wil – en haar mening uitdrukken. ZIJ MAG MENS ZIJN. Nooit zullen wij, vrouwen van Nederland, diegenen vergeven die haar tot aftreden zouden durven dwingen!

Eén onder de miljoenen
Nederlandse Vrouwen'

Juliana liep uit de pas tijdens de Koude Oorlog. Dit 'uit-de-pas-lopen' werd en wordt vaak gekoppeld aan haar geslacht. Het is merkwaardig dat haar houding inzake de Nieuw-Guinea-kwestie veel minder bekend is geworden. Toen in 1961 de Nederlandse regering in conflict raakte met de Amerikanen die meenden dat Nieuw-Guinea moest worden overgedragen aan Soekarno, was het Juliana die dichter bij de Amerikanen stond. In een 'prettig gesprek' met Bobby Kennedy (minister van Buitenlandse Zaken) had zij kennelijk gezegd dat zij elk bloedvergieten wilde voorkomen (Schenk & Van Herk, 1980, p. 242). Dat idee was strijdig met de mening van de regering, die juist militair ingrijpen noodzakelijk en rechtvaardig achtte. Wel was zij het (voor het eerst in jaren?) weer eens met Bernard die ook in dit conflict onvoorwaardelijk de kant van de Amerikanen koos. Inmiddels oordelen de meeste Nederlandse historici dat de Nederlandse regering in dit conflict ongelijk had en handelde uit frustraties met de dekolonisatie van Indonesië (Van Esterik, 1982). Merkwaardig is dat ook hierbij Bernards rol meer aandacht krijgt dan die van Juliana. Van Wijnen gaat bijvoorbeeld uitgebreid in op de vraag in hoeverre de prins-gemaal zijn constitutionele boekje te buiten is gegaan (Van Wijnen, 1992, p. 198). Over Juliana's optreden leest men zelden. Zij zou met terugwerkende kracht geprezen kunnen worden voor haar juiste inzicht in de veranderde internationale verhoudingen, of men zou haar kunnen veroordelen vanwege het verkondigen van een mening die niet strookte met de opvatting van de Nederlandse regering. Geen van beide is echter gebeurd. Juliana's denkbeelden over internationale verhoudingen zijn kennelijk vooral interessant wanneer zij op grond van vermeende seksespecifieke zweverigheid gedisqualificeerd kunnen worden.

Voor velen was Juliana zozeer een 'gewone vrouw, moeder en echtgenoot' dat men vergat hoe bijzonder het was dat een vorstin zich publiekelijk van een vrouwelijk-geconnoteerd vocabulaire bediende.

Twintig jaar voordat idealisme en verlangen naar wereldvrede legitieme opvattingen werden in het denken over buitenlandse politiek, vertolkte Juliana die visie. In een decennium waarin het voor Nederlandse vrouwen met een baan vrijwel onmogelijk was hun sekse in te zetten als een *aanbeveling* voor hun beroepsidentiteit, deed Juliana voor hoe vrouwelijkheid in de openbaarheid professioneel vorm kon krijgen. Als koningin-maatschappelijk werkster belichaamde en bevorderde zij zo de belangwekkende verschuivingen in de Nederlandse sekseverhoudingen in de twintigste eeuw: ze droeg er aan bij dat associaties met vrouwelijkheid ook in het openbaar 'gewoon' konden zijn. Zij wordt daarvoor te weinig geprezen.

Literatuur

- Aerts, Mieke (1994). *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*. Amsterdam: SUA.
- Bervoets, L. (1994). *Opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid. De verzoening van wetenschap, ethiek en sekse in het sociaal werk in Nederland rond de eeuwwisseling*. Amsterdam: IISG.
- Bosch, M. (1994). *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948*. Amsterdam: SUA.
- Braun, M. (1992). *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Brouwer, D. (1984). Hoe vrouwelijk is het hoofd? *De Gids*, 148, 105-115.
- Couvee, D.H. (1958). *Leve de Willemien! Het jaar 1898 opnieuw beleefd*. Den Haag: Bert Bakker.
- Drenth, Annemiek van (1997). Over dienende liefde en zorgende macht. Sekse en sekseverhoudingen in historisch perspectief. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 18, 322-336.
- Esterik, Chris van (1982). *Nederlands laatste bastion in de oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-kwestie*. Baarn: Anthos.
- Fasseur, Cees (1998). *Wilhelmina. De jonge koningin*. z.p. [Amsterdam]: Balans.
- Giebels, Lambert J. (1995). *Beel van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977*. Den Haag: SDU.
- Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan (1979). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Grever, Maria & Waaldijk, Berteke (1998). *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam: IISG/IIAV.
- Grünell, M. (1985). *Thuis in de jaren vijftig*. Amsterdam: Publicatiereeks Sociologisch Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Hatch, Alden (1962). *Prins Bernard. Zijn plaats en functie in de moderne monarchie*. Amsterdam: H.J.W. Becht's Uitgeversmaatschappij.
- Hofland, H.J.A. (1972). *Greet Hofmans en de Pers*. In idem, *Tegels Lichten of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten*. Amsterdam: Contact.
- Hofland, H.J.A. & Keller, Hans (1998). *De affaire-Greet Hofmans en de Nederlandse pers*. Uitgezonden door de VPRO op 20 en 27 december 1998.
- Hofland, H.J.A. & Keller, Hans (1998a). De vier drama's van de kwestie Greet Hofmans. *Cahier 'voldongen feiten'* nummer 3, bijlage bij *VPRO gids*, 51, 19-12-1998.
- Hueting, Ernest, (1998). *Op de bres voor maatschappelijk welzijn. Vijftig jaar Koningin Juliana Fonds*. Utrecht: Matrijs.
- Jansz, Ulla (1991). Sociale kwestie en sekse in de politieke geschiedenis. De arbeidswet van 1889. In M. Schwegman e.a. (Eds.), *Twaalfde Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (pp. 70-90). Nijmegen: SUN.
- Juliana, Koningin (1976). *27 Kerstboodschappen van de Koningin. 1948-1975*. Nieuwkoop: Heureka.
- Kamphuis, M. (1950). *Wat is social casework? Een eerste inleiding*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Kamphuis, M. (1951). Uit de voorgeschiedenis. In M. Kamphuis, e.a. *Helpen als ambacht. Studies over maatschappelijk werk* (pp. 5-57). Baarn: Bosch & Keuning.
- Klinkenberg, Wim, (1979). *Prins Bernard. Een politieke biografie*. Nijmegen: Onze Tijd.
- Kolodny, Ann (1975). *The lay of the land: metaphor and experience in American life and letters*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Mulder, Gerard & Koedijk, Paul (1996). *Lees die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool 1945-1970*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Robinson, Virginia (1978). *The development of a professional self. Teaching and learning in Professional Helping Process. Selected Writings, 1930-1968*. New York: AMS Press.
- Romijn, Peter (1987). *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestrafing van 'foute' Nederlanders 1945-1955*. z.p. [Houten]: De Haan.
- Schenk, M.G. & Herk, M. van (1980). *Juliana, vorstin naast de rode loper*. Amsterdam [etc.]: De Boekerij.
- Smith-Rosenberg, Carol (1985). The new woman as androgyne: social disorder and gender crisis, 1870-1936. In idem, *Disorderly conduct. Visions of gender in Victorian America* (pp. 245-296). New York/Oxford: Oxford University Press.
- Waaldijk, C. (Ed.). (1983). *Grondwet*. Lelystad: Vermande.
- Waaldijk, M.L. (1996). *Het Amerika der vrouw. Sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk in Nederland en de Verenigde Staten*. Groningen: Woltersgroep Groningen.
- Wijnen, Harry van (1992). *De Prins-Gemaal. Vogelwrij*

en gekooid. z.p. [Amsterdam]: Balans.

Wilhelmina, Koningin (1905). Nota van 29 april 1905 (Archief Kuyper) opgenomen in: Smit, C. (1958). *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland. 1848-1919, Derde Periode 1899-1919. Tweede deel 1903-1907* (pp. 30-32). 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Withuis, Jolande (1990). *Opoffering en heroïek. De mentale wereld van een communistische vrouwenorganisatie in naoorlogs Nederland, 1946-1976*. Meppel/Amsterdam: Boom.

Noten

1. De auteur wil de volgende mensen danken voor advies en commentaar: Ida Nijenhuis, Maria Grever, Kees Waaldijk jr., de redactie van het *Tijdschrift voor Genderstudies* en de collega's bij Vrouwenstudies Letteren van de Universiteit Utrecht.
2. Hofland had in 1972 wel gewezen op de onzichtbaarheid van de persoonlijkheid van de koningin (Hofland, 1972, p. 108). Noch in *Tegels Lichten* uit 1972, noch in de documentaire *De affaire-Greet Hofmans en de Nederlandse pers* uit 1998 wordt haar politieke inzet echter geanalyseerd.
3. Op het SISWO-congres 'Vrouwenstudies & Vrouwenkwesties' werden in de sessie 'Leve de koningin' papers gepresenteerd over Wilhelmina, over Beatrix en over Willem-Alexander. Mijn verbazing over het ontbreken van Juliana vormde de directe aanleiding voor het schrijven van dit artikel.
4. De vergelijking van Beatrix als succesvol moderniseerder van de monarchie met Emma, moeder van Wilhelmina en in de periode van 1890-1898 succesvol regentes voor haar dochter, wordt door Jan Blokker 'best wel waar, maar niet echt overtuigend' genoemd (*de Volkskrant*, 16-1-1999).
5. Vergelijk het werk van feministische literatuurhistorici die beschrijven hoe literatuurgeschiedenis bij voorkeur opgevat wordt als een proces in de vorm van vadermoord: nieuwe jonge generaties zouden de bestaande macht overnemen. (Kolodny, 1975 en Gilbert & Gubar, 1979).
6. Vergelijk A. van Drenth over zorgende macht (Van Drenth, 1997).
7. Geciteerd in Couvee (1958, p. 218).
8. Deze voorkeur deelde zij overigens met Marga Klompé die ook een voorkeur had voor dit medium dat snel en informeel overleg mogelijk maakte (Aerts, 1994, p. 27).
9. Vergelijk Waaldijk (1996, p. 123).
10. Vergelijk de redenering van Carol Smith-Rosenberg, 'The new woman as androgyne' over Amerikaanse vrouwen in de jaren twintig en dertig (Smith-Rosenberg, 1985).
11. Een dergelijke wijziging was al enige jaren eerder

in Zweden en Denemarken doorgevoerd, maar in bijvoorbeeld Groot-Brittannië wordt eerst in de jaren negentig van de twintigste eeuw een dergelijke wijziging overwogen. Het is opvallend hoe weinig aandacht naar deze grondwetwijziging is uitgegaan. Braun gaat in op de kwestie rond de geboorte van Juliana in 1909 en stelt terecht dat meer aandacht voor patriarchale verhoudingen nieuw licht op de geschiedenis van de monarchie in Nederland zou werpen (Braun, 1992, p. 358).

12. Kamerstukken II 1979/80, 16034, nr 1.

13. Het begrip is afkomstig van de Amerikaanse social caseworker Virginia Robinson (Robinson, 1978). Zie ook: Kamphuis (1951, p. 7).

14. Haar 'tegenspeler' in de opvoeding van de prinsessen zou de VU-hoogleraar prof. dr. J. Waterink zijn, die vooral door Bernard geraadpleegd werd over de opvoeding van de prinsessen. Bernard hoopte zo tegengas te kunnen geven aan de invloed van Kees Boeke, de progressieve pacifistische leider van de school in Bilthoven ('de Werkplaats') waar Juliana haar dochters naar toe had gezonden (Schenk, 1980, p. 180).

15. Giebels wijst er terecht op dat ook Bernard aanvankelijk overtuigd was van de heilzame effecten van Hofmans' optreden (Giebels, 1995, p. 403).

16. Vergelijk ook Withuis (1990) voor de betekenis van sekse bij communistische vrouwenorganisaties in Nederland.

Beeldmateriaal

ANP.